

28. Плахов А. В сторону мифа и в глубь истории // Искусство кино. - 1987, №10. - С. 119 - 132.
29. Поляков Ю.А. Запечатленная история // Вопросы истории. - 1983, №8. - С.35 - 42.
30. Стишова Е. Правда или легенда // Дружба народов. - 1986, №1. - С. 222 - 232.
31. Ферро М. Кино и история // Вопросы истории. - 1993, №2. - С. 47 -57.
32. Чернец Л.В. Мир произведения // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины. - М.: «Академия», 1999. - С. 191 - 202.
33. Шитова В.В. Лукино Висконти. - М.: «Искусство», 1965. - 224 с.
34. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // Эко У. Имя розы. - Пер. с итал. - М.: «Книжная палата», 1989. - С. 427 - 467.
35. Herlihy D. Am I a Camera? Other Reflection on Films and History // The American Historical Review (AHR). - 1988. - Vol. 93, №5. - P. 1186 - 1192.
36. Lerner G. The Necessity of History and the Historical Profession // Journal of American History. - 1982. - Vol. 69, №6. - P. 16 - 17.
37. Hunt L. The Virtues of Disciplinarity // Eighteen-Century Studies. - 1994. - Vol. 28, №1. - P. 1 - 7.
38. O'Connor J.E. History in Images / Images in History. Reflections on the Importance of Film and Television for an Understanding of The Past // AHR. - 1988. - Vol. 93, №5. - P. 1200 - 1209.
39. Prince G. A Dictionary of Narratology. - Andershot (Hants), 1988. P. 230.
40. Raack R.J. Historiography as Cinematography: A Prolegomenon to Film Work for Historians // Journal of Contemporary History. - 1983. - Vol. 18, №7. - P. 571 - 579.
41. Rosenstone R.A. History in Images / History in Words: Reflection on the Possibility of Really Putting History onto Film // AHR. -1988. - Vol. 93, №5. - P. 1173 - 1185.
42. Rosenstone R.A. Film Reviews. Introduction // AHR. - 1989. - Vol. 94, №4. - P. 1031 - 1033.
43. Rosenstone R.A. Film Reviews. Introduction // AHR. - 1990. - Vol. 95, №4. - P. 1115 - 1117.
44. The American Historical Review (AHR). - 1988. - Vol. 93, №5. - P. 1173 - 1227.
45. Toplin R.B. The Filmmaker as Historian // AHR. - 1988. - Vol. 93, №5. - P. 1210 - 1227.
46. Walkowitz D. Visual History: the Craft of the Historian-Filmmaker // Public Historian. - 1985, №7. - P. 56 - 64.
47. White H. Historiography and Historiophoty // AHR. - 1988. - Vol. 93, №5. - P. 1193 - 1199.

Ю. В. ПАЗИНИЧ

ВПЛИВ Д. АПОСТОЛА НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (1727-1734 РР.)

Пазиніч Юлія Миколаївна – аспірантка Дніпропетровського Національного університету

Після національно-визвольної війни середини XVII ст. на території Східної Європи з'явилася нова держава – Україна з власним територіально-адміністративним, політичним, соціально-економічним устроєм, правовою, судовою і фінансовою системою.

З моменту підписання в березні 1654 р. договору з Росією, з допомогою якої Україна сподівалась зберегти свою державність, вона перебувала в її складі більш століття на правах автономії, проте Росія повела політику обмеження, а потім ліквідації її автономного статусу. Процес включення України до орбіти загально-російського життя не був стрімким, однак, хоча і мав хвилеподібний характер, прямував до згортання державницьких процесів у Гетьманщині. З кожною новою зміною глави Української держави російський уряд все більш обмежував її права.

У Переяславських статтях Ю. Хмельницького 1659 р. гетьман був позбавлений права самостійно обирати полковників, а по містах (Переяслав, Ніжин, Чернігів, Брацлав, Умань) встановлювалися воеводи.

За гетьманство І. Мазепи російський уряд востаннє підтвердив права і вольності козацтва, проте реєстр війська скоротився вдвічі до 30 тис., військо мало обирати і скидати гетьмана тільки при царській згоді, брати участь у Північній війні, будівництві фортець і Ладозького каналу. При Мазепі був встановлений царський пріоритет на роздачу земель, воеводи лишалися в Києві, Ніжині, Чернігові, Переяславі, Острі, а сам гетьман мав сприяти зближенню українців і росіян через шлюби, щоб ніхто не розглядав Україну як окрему державу.

При гетьмані Скоропадському була введена посада постійного російського резидента в Україні, яку в 1709 р. зайняв стольник А. П. Ізмайлов; козацьке військо переходило під командування російських генералів; було закрито кордон з Запоріжжям.

Скориставшись смертю гетьмана І. Скоропадського, російський уряд провів глибоку політичну реформу, яка докорінно змінила всю структуру влади: не дозволивши обрати нового гетьмана, він у 1722 р. заснував спеціальний орган, новий урядовий інститут Малоросійську

колегію, передавши їй адміністративно-політичні, фінансові й судові повноваження.

Після смерті Петра I (28 січня 1725 року) російський престол зайняла його дружина Катерина I. Зі зміною глави Російської держави почала змінюватися й політика щодо Гетьманщини. Указом Катерини I від 8 лютого 1726 р. була створена найвища державна установа Росії Верховна таємна рада (1726 – 1730 рр.), яка формально мала дорадчий характер, але фактично вирішувала усі найважливіші державні справи. На її засіданні 11 лютого 1726 року обмірковували доцільність проведення лібералізації курсу стосунків з Україною: в зв'язку з перспективою турецької війни «ради удовольствия и приласкания тамошнего (украинского) народа выбрать персону годную и верную из них, малороссиян в гетманы» [1]; відмінити податки, що збираються нині, брати тільки ті, що збиралися при гетьманах на військо; передати судові функції малоросійським судам, а Малоросійській колегії залишити тільки апеляцію.

Перелік реформ, які Верховна таємна рада збиралася провести в Україні, викликав протест улюбленця Петра I графа Петра Андрійовича Толстого, який перебував на посаді ніжинського полковника до 1727 р. На думку Толстого, такі дії суперечать політиці Петра Великого, яка була спрямована на підтримання постійної конфронтації української старшини з народом для того, щоб акцентувати увагу старшини на вирішенні внутрішніх соціальних проблем і тим самим відвернути її від питань політичних (розширення автономії України): «Петро I гетьмана не учинив, а в полковників і старшини влади убавив, щоб Малу Росію к рукам прибрати» [2].

Так, завдяки сильному авторитету Петра I, рішення про вибори гетьмана не було прийнято, не відновлено права на здійснення самостійного козацького судочинства. Але Верховна таємна рада дещо покращила становище Української держави: по-перше, 1 квітня 1726 року звільнила з-під арешту миргородського полковника Д.Апостола, генерального суддю І.Черниша, генерального писаря С.Савича, генерального осавула В.Жураховського, генерального бунчужного Я.Лизогуба та інших, які повернулися в Україну (виняток становили П.Полуботок, Карпич, Д.Володковський, які померли в ув'язненні ще в 1724 році). Крім того, указом від 3 червня 1726 року тимчасово було скасовано всі податки, накладені в 1723 році [3], а коли минула небезпека війни з Туреччиною, указом від 21 липня 1726 року скасовано попереднє розпорядження й наказано Колегії продовжувати збирати податки.

По смерті Катерини I в травні 1727 року влада перейшла до онука Петра Великого – Петра II, опікуном якого став російський державний і військовий діяч князь О.Д.Меньшиков, який як крупний землевласник в Українській державі,

знаходячись у напружених відносинах із Малоросійською колегією через те, що остання накладала великі податки на його власність, бажав її ліквідувати. Він переконав імператора й російський уряд установити давній порядок відносин і дозволити вибори нового гетьмана, без якого країна перебувала 5 років, а також сприяв прийняттю указу про непродаж в Малоросії земель і ґрунтів великоросіянам: великоросіянам заборонялося їх покупати, а малоросіянам продавати; а котрі з великоросійського народу до цього указу такі землі купили, в тих взяти по купчим гроші для заплати полкам [4]. Президента Малоросійської колегії Степана Вельямінова викликано до Петербургу з прибутковими й видатковими книгами. 16 червня 1727 року на засіданні Верховної таємної ради ухвалено перенести українські справи із Сенату до Колегії іноземних справ [5], а 22 липня постановили про обрання в Малоросії гетьмана й генеральної старшини, для вибору яких був посланий таємний радник Федір Наумов, який мав бути при гетьмані міністром [6]. Імператорською грамотою від 25 липня 1727 року українському народові було дозволено обирати «вільними голосами» гетьмана, а податки, які стягувались Малоросійською колегією, надалі не збирати [7].

Таємна рада ухвалила «особливі таємні пункти» резидентові Наумову, які розкривають зміст «виборів» гетьмана: хоча імператор дозволив вибрати гетьмана за колишнім звичаєм, проте насправді звелів, щоб ним був ніхто інший, як миргородський полковник Данила Апостол, за вибором якого мав наглядати Наумов. В обов'язки Наумова входило: секретно сповістити Апостола про рішення імператора обрати його в гетьмани, як єдиного кандидата на цю посаду; не допустити обрання іншої особи, а в разі небажання старшини й народу вибрати Апостола слід під будь-яким приводом припинити вибори; спостерігати за реакцією малоросійського народу та розвідувати, хто буде заважати здійсненню рішень Петра II, та вбачати, хто прихильно ставиться до імператора і якого уряду гідний. Також на Наумова покладалося завдання: спонукати український народ доносити на полковників і старшину; роз'яснювати українцям, що російські війська перебувають на українській території для її охорони від татарських нападів; розвідувати про справи й вчинки Вельямінова та інших членів Колегії [8].

Як бачимо, в плани російського уряду не входило відновлення автономного ладу Гетьманщини, а зміни політики Росії щодо України були зумовлені наступними факторами: по-перше, загроза наближення російсько-турецької війни змусила зменшити тиск на Україну з метою «приласканих» її населення; по-друге, особиста зацікавленість князя О.Меньшикова, який користувався більшим обсягом привілеїв під час

управління гетьмана, ніж російської установи, дозволила українцям обрати нового гетьмана, хоча вибори носили суто формальний характер.

1 жовтня 1727 року гетьманом був обраний Д.Апостол, якому імператорською грамотою від 26 грудня 1727 року був пожалуваний «гетьманський чин» [9], а Наумов залишався при гетьмані в ролі міністра для державних справ, а в дійсності обіймав посаду майже рівнозначну з гетьманом.

Данило Апостол був яскравим політичним діячем Української держави, діяльність якого висвітлювали М.Грушевський, О.Єфименко, І.Джиджора, А.Яковлів, Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко, Н.Герасименко, О.Ковальчук та інші. Проте, відмічаючи ступінь розробленості теми, слід зауважити, що період гетьманства Апостола залишається менш дослідженим у порівнянні з такими українськими гетьманами XVIII ст. як І.Мазепа чи К.Розумовський. У даній роботі автор намагається проаналізувати зміни, які пройшли в інституціональній і нормативній підсистемі політичної системи українського суспільства в 20-30-х роках XVIII ст., показати суть політики російського уряду щодо України, з одного боку, а Апостола, з іншого; відмітити досягнення і невдачі українського гетьмана, і його значення для політичного розвитку України.

Свою діяльність Апостол розпочав із прагнення відновлення договору Росії з Гетьманщиною й повернення давніх прав і вольностей. На початку 1728 року гетьман із генеральними та іншими старшинами поїхав до Москви на коронацію Петра II з метою отримати затверджений царем договір. 18 березня Апостол написав лист до государя в Колегію іноземних справ, у якому виразив основні потреби українського народу: припинити знаходження у Гетьманщині російських гарнізонів, комендантів і прикажчиків; не допустити використання козаків російськими начальниками у своїх приватних справах та домагання російських військових безкоштовно отримувати підводи й корми; не дозволяти монастирями й попами скупати козацькі землі; спинити надходження скарг до царя мимо гетьмана; повернути запорозьких козаків під великодержавною російську руку; скласти кодекс українського права; бути митрополії у Києві [10].

На запропоновані Апостолом петиції від російського уряду 22 серпня 1728 року надійшла резолюція «Решительні пункти», згідно з якими Петро II наказував: бути гетьману (пункт 1) обраному «вільними» голосами (п. 2), але позбавленого права самому призначати генеральну старшину й полковників (п. 3); на булаву визначити староство Чигиринське (п. 9); перевести гетьманську резиденцію з Глухова в інше місто (п. 11); гетьману мати три полки по 500 чоловік (п. 6). Українське населення було звільнено від зборів, накладених Малоросійською колегією (п.

7), але мало продовжувати утримувати великоросійські полки на квартирах для охорони кордонів (п. 5). На прохання Апостола було заборонено монастирям покупати угіддя (п. 18) і наказано козацьким маєтків не віднімати (п. 8); маєтності старшини по закінченню служби і звільненню від чинів повертати до тих урядів (п. 10). У торгових відносинах малоросійським торговим людям було дозволено вільний проїзд (п. 14), а індукту віддано на відкуп (п. 13). Російський уряд розпорядився, що російських розкольників з українських міст вислати неможливо (п. 16); заборонив гетьману писати іноземним монархам (п. 19); заборонив приймати російських збіглих селян (п. 12); наказав українські права перевести й кодифікувати (п. 20) [11].

В петиції, наданою в 1728 році Апостолом Петру II, гетьман прохав затвердити давні права й вольності, щоб український народ судився по своїм правам у своїх судах виборними суддями. Відповіддю стала 20-а стаття «Решительных пунктов»: «...малороссийский народ судят разными правами...— магдебургские да саксонские Статуты, из которых одни другим не согласуют... того ради Е. И. В. указали... те права, по которым судится малороссийский народ перевести на великороссийский язык, и определит из тамошних... искусных и знающих людей, для своду прав в одно, и для апробации прислать ко двору» [12].

Виконуючи указ імператора, Апостол наказав бунчуковому товаришу Федору Чуйкевичу та Стародубському полковнику Миколі Ханенку скласти список членів майбутньої Кодифікаційної комісії з 30 осіб. З цього списку було відібрано 12 осіб, які з певними змінами у своєму складі працювали до 1731 року, підготувавши три розділи Кодексу: «О чести Божьей», «О чести Государевой», «О привилегиях малороссиян». В 1732 році змінився склад Комісії, члени якої до 1734 року, працюючи в Глухові, встигли остаточно перекласти Литовський статут, частину джерел німецького права, а також скласти 11 розділів із 30 запланованих [13]. Комісія, що діяла з 1728 року, придбала статус офіційного органу. Завдання, яке ставилося перед нею в цей час, носило об'єднаний характер: переклад і зведення трьох прав в один кодекс.

Час гетьманства Апостола був перехідним етапом українського суспільства, яке перетворювалося на модерне, й життя якого почали регулювати документи, а епоха неписаного звичаєвого права змінювалася епохою укладання «Права, за якими судиться малоросійський народ».

«Решительные пункты» представляли собою категоричний маніфест, пункти якого не повертали автономії, а запроваджували більш м'який варіант підлеглості. Вони повністю регламентували життєдіяльність українського суспільства до кінця існування Гетьманщини, тому що вони

були останнім договором між двома державами, й навіть за правління К.Розумовського, коли на Україну посипалися «ласки» й «милості», офіційно не було підписано будь-якого юридичного договору, в якому фіксувалося б основні умови співіснування двох держав.

Особливістю політичної ситуації в 20-30 рр. XVIII століття О.Ковальчук виділяє зв'язок політичних пошуків із ментальністю народу; позитивний консерватизм мислення як фактор, що блокував процес руйнування автономії; формування комплексу малоросійства як загроза державності; різновекторність політичної орієнтації українського суспільства [14].

Автономія Гетьманщини поступово ліквідувалася, а вона ставала частиною Російської імперії. В 1727 році інститут гетьманату було поновлено, але політичні права гетьмана з цього року були ще більш урізані й послаблені обставиною існування подвійної влади, що була зумовлена діяльністю російського резидента Ф.Наумова, який, виконуючи функції радника та таємного міністра при гетьмані, не був обізнаний із місцевими обставинами, але мав постійно перебувати при гетьмані й володів владою юридично рівною владі самого гетьмана. В військовому відношенні глава Української держави й Війська Запорозького підпорядковувався російському командуванню – фельдмаршалові князю Голіцину.

А.Яковлів характеризує зміни в системі управління України, зазначив, що їй російський уряд залишив тільки зовнішню видимість давнього автономного устрою без реального змісту [15]. Було обмежено традиційне право гетьмана на формування апарату влади: генеральна старшина більше ним не призначалася, як це було в першій чверті XVIII століття, а згідно з 3-м пунктом «Рішительних статей», затверджувалася російським монархом. Апостолу залишили право призначати тільки нижчі старшини, а генеральні старшини й полковників затверджував цар. Так, була введена нова виборча система – двоступнева, коли замість прямих виборів або призначення, практикувалося лише пропозиція гетьманом двох – трьох кандидатур на вищі посади, а фактичне призначення здійснював російський цар. Російським урядом були призначені такі кандидати генеральної старшини: генеральним обозним – Я. Лизогуба, генеральними суддями – М.Забілу й А.Кандибу, генеральним писарем – М.Турковського, генеральними осавулами – І.Мануйловича й Ф.Лисенка, генеральним хорунжим – Я.Горленка, генеральним бунчужним – І.Ворозну. На пропозицію російського уряду вводилася посада підскарбіїв, один із яких був українець – А.Маркович, який був призначений проти бажання гетьмана, другий – росіянин – І.Мякінін.

В 1725 році в 10 полках 4 полковники були не українцями, а в 1727 році чужинці команду-

вали 5-ма полками: Богданов – Чернігівським, Пашков – Стародубським (замість Кокошкіна), І.Хрушов – Ніжинським (замість Толстого), Г.Милорадович – Гадяцьким (замість брата М. Милорадовича), В.Танських, волох – Переяславським [16].

Для кращого порядку в судах Петро II наказав бути при Генеральному суді з російським і з українським персонам і розглядати справи спільно, перетворивши Генеральний суд на колегіальну установу на чолі з гетьманом (пункт 1).

Головні функції генеральної старшини як вищого органу управління в Гетьманщині залишилися без суттєвих змін.

Генеральну військову канцелярію імператор намагався відокремити від гетьмана. Створена в 1729 році канцелярія зборів – адміністрація для управи фінансів Гетьманщини, яка складалася 2-х підскарбіїв, зіткнулася з Генеральною канцелярією за право безпосереднє, а не за посередництвом останньої, видавати укази нижчій адміністрації – полковим і сотенним канцеляріям.

Головною особою Генеральної канцелярії був генеральний писар – референт усіх справ перед гетьманом – Турковський. Дослідник історії Генеральної канцелярії І. Джиджора відзначив, що на початку гетьманства Апостола російський уряд скасував посаду регента Генеральної канцелярії. Саме ресенти, перші знавці права, відносин у Гетьманщині й секретів адміністрації, фактично вели все діловодство. Таким ресентом, наприклад, за Самойловича був Василь Кочубей, пізніший генеральний суддя, за Скоропадською – Дмитро Володковський, в часи правління Малоросійської колегії й на початку гетьманства Апостола цю посаду обіймав Петро Валькевич, який був останнім ресентом, і якого князь Д.Голіцин зарахував до осіб, яких не допускати ні в які генеральні чини. На думку Джиджори, ресент був незручним для російського уряду як людина віддана вповні гетьманові, вповні від нього залежна, бо гетьман міг його замінити на когось іншого, чого вже в тих часах не міг зробити з генеральним писарем, високим урядовцем, іменованим самим російським урядом [17].

Військовий канцелярист – перший ступінь службової ієрархії в Гетьманщині для значнішого козацтва. Для того щоб потрапити в канцеляристи, крім знатності була потрібна ще й освіта. В 1728 році склад Генеральної канцелярії й платня були такими: 1 ресент – місячна платня по 5 руб., річно 60 руб., крім того додаток 60 руб. – разом 120 руб.; два старших канцеляристи – місячна платня по 2 руб., річно 48 руб., річний додаток по 40 руб., разом 128 руб.; 18 молодших канцеляристів, кожному на місяць по 1,5 руб., річно 324 руб., додаток річно на всіх 540 руб.; 4 сторожі, кожному річно 10 руб., разом 40 руб., а крім того муки півчверті місячно й на мундир по 3 руб. кожному, що становило

12 руб. річно. Отже, усього персоналу разом із сторожами було 25 осіб, а річна їх платня 1164 руб. [18]

Характерно, що за Скоропадського й початку гетьманства Апостола велися «діаріуші», так звані повні щоденники діяльності адміністрації Гетьманщини, в які записувалося все, що діялося на гетьманському дворі, а в другій половині правління Апостола вони поступилися місцем «протокольним книгам», які дуже повнотували діяльність генеральної канцелярії, але лише діяльність чисто бюрократичну.

Апостол, розуміючи безперспективність спроб відновити політичні прерогативи гетьмана, не намагався вести широку політику, а зосередився на внутрішніх справах, а саме на покращенні суспільно-економічних умов у країні. Піднесення економічного добробуту України стало головним завданням гетьмана.

Налагодження економіки держави Апостол почав з урегулювання справи землеволодіння проведенням у 1729-1731 рр. Слідства про маєтності – ревізії поземельного фонду України, який к 20-30-м рр. XVIII ст. був сильно виснажений. Рангові маєтності надавалися тимчасово за службу як нагорода, але вони не могли залишатися у власності після виконання службових обов'язків, а також переходити в спадщину, але козацька старшина, яка мала адміністративну владу, намагалася закріпити їх за собою в довгочасне володіння. Боротьба з цією тенденцією, коли рангові маєтності перетворювалися на власні фонди, вилилася в проведення слідства по всім полкам, внаслідок якого державі були повернені незаконно загарбані землі.

Маєтності в слідстві були поділені на 6 категорій: рангові, надані за заслуги, ратушеві, вільні, спірні, монастирські, причому кількість вільних селян не перебільшувала 1/3 всього сільського населення.

Досягненням Апостола було наведення порядку у фінансовій сфері: за нього вперше було встановлено точний бюджет державних видатків – військовий скарб – на суму 144.000 рублів на рік, встановивши до бюджету видатки на адміністрацію, на наймані компанійські полки, на артилерію та інше [19]. Більшість видатків мали покриватися доходами з вивізного мита.

До 20-30-х рр. XVIII ст. значна частина промисловості була зосереджена в руках російських власників – суконна мануфактура, вівчарні заводи, полотняні й тютюнові підприємства та шовківництво. Російські купці, не сплачуючи податки й, користуючись більшими привілеями, легко конкурували з купцями українськими. Гетьманщині заборонялося мати прями економічні зв'язки із Заходом і вивозити ряд важливих категорій продуктів: віск, шкіри, прядиво та ін. Для того щоб сприяти піднесенню української торгівлі, Апостол з одного боку, постійно звертався до російського уряду з метою зміни

економічної політики щодо України, а з другого – особисто протегував місцевих купців. На початку 1728 року він скликав представників українського купецтва на конференцію про торгові справи, в кінці цього ж року подав до Колегії закордонних справ широкий меморандум з інформацією про утиски українських купців, домагався, щоб мито було обмежено самою індуктою, щоб індукту віддали на відкуп тільки українцям, а українські купці мали б їздити за кордон не з російськими, а з українськими паспортами.

Так, Апостол, будучи сам добрим господарем та експортером, не тільки переносив свій досвід на рівень державної політики, а й намагався створити належні умови для діяльності усіх представників українського купецтва з метою піднесення торгівлі та економічного добробуту держави. Саме старшинсько-купецьку верству населення Апостол уважав провідною в розбудові державі, а тому й підтримував її різними засобами.

Гетьман продовжив реформу системи місцевого судочинства: 13 липня 1730 року обнародував інструкцію судам, в якій установив чіткий порядок подання апеляцій, від нижчих до сотенних і полкових судів. Інструкція визначала склад полкових, сотенних і сільських судів і зобов'язувала відповідні установи оформляти перехід нерухомого майна документально.

Гетьманство автономіста Апостола сприяло піднесенню політичного руху в старшинських колах. Він надсилав російському уряду пункти про потреби Малоросії й пропозиції, якими намагався обергти автономний статус Гетьманщини; відстоював право вибору всієї старшини вільними голосами, вказуючи на походження всіх недоліків українського ладу від призначеної, а не вибраної старшини й через те, що вона була незалежна від гетьмана й народу; скоротив кількість іноземців у своїй адміністрації; продовжив судову реформу й налагодив роботу з кодифікації права; упорядкував земельні й господарські справи, відстоював українські торговельні інтереси, провів ревізію поземельного фонду України, заснував казну; повернув місто Київ під гетьманську юрисдикцію; налагодив стосунки із запорожцями й досяг, щоб вони заснували Нову Січ у 1734 році. Унаслідок діяльності Апостола простежувалось зменшення руху селян за Дніпро й повернення втікачів на Лівобережну Україну.

Але не вдалося Апостолу врятувати останки автономії в бажаній мірі. Причиною цього був, по-перше, російський централізм, який не збирався уступати зайнятих уже позицій на Україні: лишалися російські війська, лишався резидент при гетьмані, а до одного з найвищих інституцій – Генерального військового суду – увійшло три постійних російських членів. Посада гетьмана була позбавлена всякого престижу через уста-

новлення посади резидента для вирішення цивільних справ, а у військовому відношенні – підпорядкування його російському фельдмаршалові, командуючому російських військ в Україні.

Другою причиною, яка не давала надії на підтримання й надалі гетьманства, був менталітет самого українського суспільства, а власне старшинської верстви, яка лише пасивно підтримувала автономію: Мазепинська катастрофа й страх Петровського режиму звужив політичний кругозір і виробив здібність пристосовуватися до обставин.

17 січня 1734 року помер Апостол, по смерті якого російський уряд узяв курс на проведення нової реформи устрою України. Першим про явом була надзвичайна обережність у впровадженні змін, до яких уряд намагався ніколи не привертати уваги як до нововведення. Уряд не дозволив обрати нового гетьмана, а встановив (начебто тимчасово) орган «Правління гетьманського уряду», який складався з трьох російських і трьох українських членів, на чолі з Олексієм Шаховським.

Отже, після проведення першої політичної реформи державного устрою Гетьманської України Петром I й Малоросійською колегією, при якій вперше було скасовано інститут гетьманства, прискорився процес інкорпорації Української держави до Росії, проте через непослідовність й неоднозначність політики щодо Гетьманщини наступних російських монархів, вона двічі отримувала дозвіл на вибори українського гетьмана. Д. Апостол був першим гетьманом, призначеним на посаду після періоду п'ятирічного безгетьманства і перед ним постало складне питання вирішення організації державного життя в умовах обмеженої автономії, тому він обрав політику компромісів, щоб зберегти як найбільше простору для самостійного розвитку українського суспільства при найменшому загостренні конфліктів з російським урядом. Його політично-економічні заходи за час шестирічного гетьманства були спрямовані на піднесення добробуту українського народу та на відновлення автономного існування Гетьманщини в складі Російської імперії.

Література:

1. Сборник императорского Русского Исторического общества. – Т. 55. Протоколы, журналы и указы Верховного тайного совета 1726 – 1730 гг. – СПб., 1886. – С. 25.
2. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. 136.
3. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗ). – Т. VII. – Док. № 4902. – С. 660.
4. ПСЗ. – Т. VII. – Док. № 5077. – С. 793-794.
5. ПСЗ. – Т. VII. – Док. № 5098. – С. 806.
6. ПСЗ. – Т. VII. – Док. № 5127. – С. 828-829.
7. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994. – С. 622-623.
8. Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову (текст документу навів В.М. Горобець) // УІЖ. – 1993. – № 2-3. – С. 73-74.
9. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994. – С. 624.
10. Материалы для Отечественной истории. – К., 1853. – Т. 1. – С. 23-25.
11. ПСЗ. – Т. VIII. – Док. № 5324. – С. 75-83.
12. ПСЗ. – Т. VIII. – Док. № 5324. – С. 81.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ. – К., 1997. – С. XIV.
14. Ковальчук О. О. Державотворчі процеси в українському суспільстві за гетьмування Д. Апостола. Автореферат дис... к. і. н. – К., 1996. – С. 13.
15. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. – Варшава, 1934. – С. 165.
16. Полонська-Василенко Н. Історія України в 2-х томах. Т. 2. – К.: Либідь, 1995. – С. 87.
17. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII в. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. 114-115.
18. Джиджора І. Україна в першій половині XVIII в. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С. 115.
19. Дорошенко Д.. Нарис історії України в 2-х томах. – Т. 2. – К.: Глобус, 1992. – С. 184.

О. В. МОРОЗОВ

СТАНОВЛЕННЯ ПРОТЕКЦІОНІСТСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В РОСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Морозов Олег Вікторович – викладач кафедри державного права та митної політики Академії митної служби України (Дніпропетровськ)

Перша половина XIX століття характеризувалась інтенсивним розвитком капіталістичних форм господарювання у промисловості та торгівлі Російської імперії. Приватні й особливо посесійні мануфактури поступались місцем

купецьким приватним підприємствам. У 1830-х роках розпочався промисловий переворот – перехід від мануфактури до капіталістичної фабрики, заснованої на машинному виробництві. В цих умовах торгівля почала трансформувати-